

Realizm

Category:

Edebiýaty

öwreniş, Filosofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Poemalar, Romanlar, Taryh
y şahslar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Realizm

EDEBI AKYMLAR

► REALIZM

"Realizm ~ edebiýatyň esasy usullarynyň biri bolup, onuň baş prinsipi durmuşy bolşy ýaly, dogry hem köp taraply we çylşyrymlylygynda görkezmeklidir." [1]

Realizm akymy (hakykaty bolşy ýaly beýan etmek metody) estetiki we edebi kesgitleme hökmünde XIX asyryň ortalarynda Fransiýada ýüze çykdy.

Realizm hernäçe klassizme garşıy goýulsa-da, romantizme hem şol derejede garşydyr.

Realizmiň maksady klassyky we romantiki akymalaryň yüzleýliginden halas bolmak, täzece eserleri döretmek we gozgaýan meselelerini diňe ýokary gatlaklar we temalar bilen baglanyşykly däl-de, jemgyýetiň dürli gatlaklarynyň we temalarynyň arasyndan saýlap almakdyr.

Şeýle hem realizm gündelik durmuşyň ikirjiňlenmesiz, ylmy nukdaýnazardan seljerilmegini we çeper eserleri bir alymyň kliniki açыşlaryna çalymdaş garaýyış bilen seredilmegini öñe sürýär. Muňa mysal edip Gustaw Floberiň "Hanym Bowari" romany bilen Emil Zolýanyň "Nana" romanynda jynsyliggy we ýowuzlygy çeper mikroskopyň astyna alyp, şol durşuna suratlandyrmagyny görkezmek bolar.

Fransuz edebiýatynda Flober bilen Zolýanyň yzysüre O.Balzak, Stendal, Russiyada L.Tolstoý, I.Turgenew, F.Dostoýewskiý, Saltykow-Şedrin, A.Çehow, Angliýada Ç.Dikkens, A.Trollop, Amerikada T.Dráýzer, M.Twen, E.Hemingueý, Irlandiyada J.Joýs realizmiň iň görünüklı wekilleriidir.

"Realistik edebiýatyň materialy adam, onuň durmuşy we ykbalydyr. Adamy, onuň ykbalyny dogry bermek birinji nobatda onuň töweregi bilen baglanyşykda we gatnaşykda görkezmekligi talap edýär. Adam indiwid hökmünde çykyş edýän bolsa-da, ol ykdysady hajatlary, ruhy talapary üçin, bir söz bilen aýdanyňda, ol ykdysady hajatlary, ruhy talaplary üçin, bir söz bilen aýdanyňda, ýaşamak üçin beýleki indiwidler bilen baglanyşykda bolmaga, olar aragatnaşyk etmäge mejburdyr. Ösüsiň konkret bir taryhy ýagdaýynda hereket edýän indiwidleriň aragatnaşygыndan şol taryhy ýagdaýa mahsus gündelik durmuş emele gelýär. Durmuşyň, ýaşamagyň şu kanunyny özünüň iň doly we çylşyrymlylygy bilen realistik prozada we realistik romanlarda görmek bolýar. Türkmen realistik prozasynyň iň oňat eserlerinden biri "Aýgytly ädim" romanynda indiwidleri alyp göreliň. Artyk romanda gatnaşýan ähli indiwidler bilen: Halnazar, Hojam, Arutýun, patyşa çinownikleri, Çernyšew, Aşyr, Güljahan, Aýna we başgalar bilen baglanyşykda we aragatnaşykda. Şu gatnaşyklaryň her biri gaýtalanmaýar. Artyk şularыň her biri bilen aragatnaşygyň anyk formasyny alyp barýar. Öz gezeginde Halnazar, Arutýun, Çernyşow, umuman kitapdaky ähli indiwidler beýlekiler bilen belli bir baglanyşykda we aragatnaşykdadyrlar. Şeýlelikde, roman tutuşlygyna adamlaryň aragatnaşygy, şol gatnaşyklaryň ösüsi, ýagny hut durmuşyň özi bolup durýar. Durmuş näme? Gündelik durmuş gaty köp çylşyrymly formalarda ýüze çykýan adam gatnaşygydyr. Gatnaşyklaryň prosesinde her bir indiwid beýleki indiwidiň içki mazmunynyň bir ýa birnäçe tarapynyň ýüze çykmagyna sebäp bolýar. Gatnaşyklaryň ösüş taryhynda jemgyýetdäki aýry-aýry synplaryň, toparlaryň aýnasy bolan indiwidler öz synpynyň, öz toparynyň ahlagyny, meýlini, maksadyny, medeniýetini, jemgyýetdäki ornunu, maddy durmuşyny görkezýän, durmuşa akyl ýetirijilik ähmiýetli tipler guraýar... Indiwidleriň gatnaşygyny, durmuşy, jemgyýeti real görkezmeklik ony özünüň taryhylygynda görkezmekligi talap edýär. Şuñuň üçin hem realizmiň esasy aýratynlyklarynyň biri taryhylykdyr (историзм). Bu bolşuny hemişelik saklap duran jemgyýet we jemgyýet adamsy ýok. Jemgyýet adamsy haýsy we nähili konkret-

taryhy şertleriň içinde hereket edýän bolsa, diňe şol şertleriň içinde görkezilen mahalynda, real bolup biler. Durmuş dyngysyz hereketcäki taryhdyr. Eger edebiýat birinji nobatda durmuş bolup, soňra sungat bolup durýan bolsa, sungatyň özi durmuşyň sungat formasynda ýüze çykyşy bolsa, onda ol ýasaýşyň taryhylygyny göz öñünde tutman durup bilmezdi."^[2]

Realizmiň baş şerti bolan tipiklik düşünjesinde umuman rehimsizi, dönüğü, zalymy, mugthory, aldawçyny görkezmek bolman, şu tipleri hereket etdirýän ýagdaýyň içinde görkezmek şertdir. F.Engels Margarita Garknesiň "Şäherli gyz" hekaýasyna baha berende: "Şäherli gyzda" işçi synpy hatda özüne kömek edip bilmeýän ejiz, passiw massa hökmünde görkezilýär. Bu 1800 we 1810-njy ýyllar üçin dogry bolsa-da, 1887-nji ýyl üçin, 50 ýyl söweşeň proletiariatyň hatarynda göreše gatnaşan işçi üçin dogry däldir"^[3] diýip görkezilipdi.

Realizmiň esasy aýratynlyklarynyň biri jemgyýeti we adamy diňe bolşy ýaly, häzirki ýagdaýynda görkezmek bolman, eýsem ony özünüň položitel mümkünçilikleri bilen-de görkezmecliği öz içine alýar. Filosofiýadaky hakykat we mümkünçilik diýen durmuş kanuny edebiýatda hökmény suratda özünüň çeperçilik beýanyny tapmalydyr. Geljekde ornaşyp biljek jemgyýet hadysasynyň esaslary höküm sürüp duran durmuşyň içinde doreýär. Häzirki durmuşda mümkünçılığı döremedik hiç bir hakykatyň geljekde bolup bilmegi mümkün däl. Şu günki mümkünçilikleri dogry, doly we gowy bilmeklik geljekde nähili hakykatyň boljakdygyny bilmekde bize kömek edýär. Jemgyýete dogry çemeleşmegiň şu kanuny konkret-taryhy ýagdaýda jemgyýetiň bir členi hökmünde hereket edýän bir adama real çemeleşmekde hem realistik edebiýat üçin, realizm üçin zerur şertdir. Realizm adamyň ýeke bir edip ýören işini we häzirki ýagdaýyny görkezmek bilen çäklenmän, eýsem şol adamyň näme edip biljegine-de, nähili işlere mümkünçiliginiň bardygyny-da ýüze çykarýar. Realizmiň şu aýratynlygy eýýäm rus klassyklary tarapyndan rus edebiýatynyň klassyklary tarapyndan rus

edebiýatynyň tejribeleri esasynda işlenilipdi. Saltykow-Şedrin şeýle diýýär:

"Edebi derñewçiniň wezipesi adamyň ýeke bir hiç bir päsgelsiz edýän işlerini we hereketlerini görkezmek bilen çäklenmän, eýsem, onuň başarsa edip biljek zatlaryny-da görkezmekligi öz içine alýar. Adamyň gollarynyň bagyny çözüň, öz pikirlerini aýtmaga oňa mümkünçilik beriň ~ ine şonda siziň öňüňizde adaty durmuşda görýän adamyňz durman, başga hilitäk adam durar. Adamy çäklendirýän zatlaryň ýok edilmegi onuň owalky gizlin ýatan, göze ilmeýän aýratynlyklaryny has aýdyň ýuze çykarýar, ýüzleý garalanda, adamyň baş aýratynlyklaryny ýaly bolup görünýän taraplary yzky plana geçýär. Munuň özi ulaltma ýa-da hakykaty galplasdyrma däldir. Tersine, adaty faktyň perdesi astynda gizlenmegi halaýan beýleki hakykatyň paş edilmegidir. Şonsuz adamy tutuşlygyna suratlandyrmak, oňa doğruçyl baha bermek mümkün däldir... Erkli ýa-da erksiz haýsydyr bir işi durmuşa geçirmekden subýektiň saklanýanlygy bilen biziň işimiz ýok, bize onuň şol işi şu wagt etmeýänligi ýeterlik diýip bilersiňiz... Emma ahmal bolmaň!.."

Roman realizmiň ýuze çykmagynyň iň belent formasydyr. Nâme üçin? Eger indiwidleriň aragatnaşygyny, jemgyýeti bütin çylşyrymlylygynda, konkret bir taryhy şartlerde, içki garşylyklary we položitel mümkünçilikleri bilen doly görkezjek bolsaň, ony kiçijik bir liriki esere ýa-da hekaýa sygdırmak mümkün däl. Romanyň göwrüminiň ululygy, oňa gatnaşýan personazlaryň sanynyň köplüğü awtoryň hoş niyetinden gelip çykýan zat däl-de, durmuşyň baý, köptaraply we çylşyrymlylygynda, bütewiliginde görkezmek diýen realizmiň baş aýratynlygy romanyň hem esasy alamaty bolup durýar. Türkmenistanda rewolýusiýadan soňky döwürde bolup geçen graždanlyk urşy hakynda ençeme ownuk liriki eserler, birnäçe ownuk poemalar döredildi. Emma şu eserler temany doly göz öňüne getirip bilyärdiler diýip aýtmak bolmaz. Şeýlelikde, durmuşy tutuş baýlygynda, bütewiliginde görkezmekde roman we realizm predmetleriniň ýonekeý jemgyýet adamsy bolup

durýanlygy bilen-de birleşýär.

"Gadym dünýäde jemgyyet, döwlet, halk bardy, emma hususy, individual şahsyet hökmünde adam ýokdy. Şuñuñ üçin hem grekleriñ epopeýalarynda, şeýle hem dramalarynda halkyň wekili hökmünde ýarym hudaýlar, gahrymanlar, patyşalar çykyş edýärdiler. Roman üçin bolsa ýasaýyış adamdadır. Adam ýüregriniñ syrlary, adam ruhy, adamyň ykbaly, halk ýasaýsyna onuñ ähli gatnaşyklary roman üçin baý predmetdir. Roman Rewenkanyň patyşa aýal ýa-da Ýudifi ýaly fantastik gahryman aýallaryň bolmagynyň asla geregi ýok. Oña şularyň diñe ýonekeý aýal bolmagy gerek"[4] diýip, Belinskiý görkezýär. Eýsem, roman we realizmdäki birligi şu ýerde görmek bolmaýarmy? Realizmiň iñ häsiýetlendiriji alamatlarynyň biri onuñ edebiýatyň predmetini fantastik gahrymanlardan, şa we şazadalardan, uçýan döwperilerden we şuňa meňzeşlerden konkret taryhy şertlerde jemgyyet adamsy hökmünde hereket edýän individual şahsyete, ýonekeý adama öwrenligidir. Eýsem-de hut şu häsiýet romana-da degişli dälmi? Realizme, hut şonuñ ýalt hem romana Tahyryň Artyk, Zöhräniň Aýna bolmagy gerek. Roman taryhy şahslary, patyşalary görkezen mahalynda-da, ony ýeke bir altyn tagtynda, başy tylla jygaly, dergazaplylygynda görkezmän, eýsem onuñ içki mazmunyny açyp görkezýär. "Bizi onuñ kabinetine, ýatakhanasyna eltýär, onuñ maşgala syrlarynyň, öydäki ýasaýyış ýagdaýynyň şaýady edýär. Ony bize ýeke taryhy parad mundirinde görkezmän, eýsem öýde egni donly, başy telpekli ýagdaýında hem görkezýär. Ýurt we zamanyň koloriti, olaryň däp-dessurlary, gylyklary, taryhy romanyň her bir alamatynda ýuze çykýar." [5]

Romanyň şu aýratynlyklary realizmiň aýratynlyklarydyr. Roman Gündogarda sowet hökümeti ýyllarynda döredi. "Aýgytly ädimde", "Abaýda", "Nowaýyda", "Gullarda", "Doganlarda" türki halklaryň geçmişiniň çeper taryhy emele geldi. Soltansöýüni, Kunanbaýy, Eziz hany, Jüneýit hany resmi eşiginde, hemçaýyň, şerabyň başynda, hem haremhanasynnda, ýagny patyşalygyndan başga-da, şahsyet hökmünde görkezen şol romanlardyr. Realizmden edilýän talaplar hem şeýledir. Durmuşyň hökümi boýunça realizm

edebiýata halkyň durmuşy bilen ysnyşykly baglanychmagy, ony dogry we doly görkezmegi buýurýar. Şu buýrugy bolsa roman beýleki žanrlaryň hemmesinden oňat, doly we dogry ýerine ýetirýär. Şunuň üçin hem roman realizmiň iň doly formasy bolup durýar. Romanyň göwrümi, onuň mümkünçiliği çäksizdir. Ol ähli žanrlaryň aýratynlyklaryny özünde birleşdirýär.

"Romanyň ösüş döwri realizmiň ösüş döwri bilen bir we paralleldir. Bu ýagdaý realizm bilen roman biri-birine berk baglydyr, realizm diýen düşünjäniň özi romandaky spesifik çeper mazmundan ybaratdyr, onsuz roman hereketsiz drama, duýgusyz liriki ýalydyr diýen pikire getirýär. Romanyň maksady durmuşyň obýektiw hakykaty, onuň ýoly realizmiň ýoludyr"^[6] diýip, Belinskiý realizm duýen düşünjäniň roman bilen berk baglydygyny belleýär.^[7]

♣ Tankydy realizm

Realizm XIX asyrda esasan tankydy häsiýetdedi. Kapitalistik eksplutasiýa halk köpcüliginiň mätäçligini we betbagtylygyny görlüp-eşdilmedik güýç bilen ýitileşdiren mahalynda, önde baryjy ýazyjylar feodalçylyk düzgünleri tankyt etmekden baýlygyň häkimiyétini paş etmeklige, halk köpcüliginiň agyr ýagdaýyny görkezmeklige, ýagny kapitalistik jemgyýetiň nogsanlyklaryny paş etmeklihe geçdiler. Jemgyýetiň durmuşyna çuňňur aralaşmak köp ýazyjylard buržuaz jemgyýete hökman tankydy garamak we şol bir wagtyň özünde hakykaty doğruçyl şekillendirmek meýlini döredýärdi. XIX asyryň 30-njy ýyllaryndan başlap Ýewropa edebiýatynda tankydy realizm ugry döreýär. Şol ugra degişli ýazyjylar öz eserlerinde kapitalistik jemgyýetiň birentek garşılyklaryny doğruçyl şekillendirýärdiler. O.Balzagyň "Gorio ata", "Ýewgeniý Granda", Ç.Dikkensiň "Pikwik klubynyň wepat bolandan soňky ýazgylary", "Dewid Kopperfield", "Iki şäher barada hekaýa", "Dombi we ogly" romanlary tankydy realizmiň iň ajaýyp nusgalary bolup durýar.^[8]

♣ Realizmiň tanymal wekilleri

Onore de Balzak;
Stendal;
Pýer Bomarşe;
Žan Batist Molýer;
Gustaw Flober;
Fýodor Dostoýewskiý,
Anton Çehow;
Maksim Gorkiý;
Daniel Defo;
Çarlz Dikkens;
Fridrih Şiller;
Genrih Geýne;
Ernest Hemingueý;
Jek London;
Mark Twen;
Iwan Turgenew;
Halid Ziýa Uşaklıgil;
Berdi Kerbabáyew;
Ata Gowşudow;
Hydyr Derýáyew.

♣ Peýdalanylan çeşmeler:

- [1] R.Rejebow "Edebiýat ylmyna degişli terminleriň sözlüğü", 153-nji sahypa; "Türkmenistan" neşirýaty, Aşgabat-1966;
- [2] Ady agzalan kitap, 154-nji sahypa;
- [3] K.Marks, F.Engels "Sungat hakynda", 11-nji sahypa, Moskwa-1957;
- [4] W.Belinskiý "Eserler ýygynndysy", 212-nji sahypa, Moskwa-1950;
- [5] W.Belinskiý "Eserler ýygynndysy", 213-nji sahypa, Moskwa-1950;
- [6] "Edebiýat teoriýasynyň problemalary", 229-njy sahypa, Moskwa-1958;
- [7] "Täze taryh 1640-1870", 288-nji sahypa, "Magaryf" neşirýaty, Aşgabat-1988.

Edebiýaty öwreniș